

מניין בטומאה

פרק ב' משניות ב'-ז'

מקורות - (א) בבא-קמא ב.ב: "גבי טומאות תנן... לא מטמא".

(ב) טהרות פ"ב מ"ג-מ"ז.

(ג) סוטה כז: "בו ביום דרש ר' עקיבא... יטמא", סוטה כט-ל. "בו ביום... אלמא קסבר אין שני עושה שלישי בחולין", ירושלמי סוטה פ"ה ה"ב "בו ביום... וטמאים באכילה", "אמר ר' יוחנן השלישי... כיוצא ב".

(ד) חגיגה כד. "הרביעי בקודש... דאמרן", תוס' ד"ה מנין.

(ה) פסחים יד. "רבי חנינא... מדרבנן מיהו מטמא", פסחים טז. "ספק משקין... קשיא", פסחים טז-:ז. "תא שמע הן ישא... הקריבו בטומאה", תוס' ד"ה רביעי, [פסחים יח-:יט. "א"ל רבינא... שבכף אחת"].

(ו) רמב"ם הקדמה לסדר טהרות "ודע כי כל מה שיתטמא... שאין לו עיקר דאורייתא", הלכות טומאת מת ה:ז-ח, הלכות שאר אבות הטומאות ז:א-ב,ה; י:א-ה,ח-י; יא:א-ד,י; יב:א.

(ז) רמב"ן בחולין לה. ד"ה טהור וד"ה אלא.

נתחיל בעניין יסודי בטומאת אוכלין, שבשורש הדברים הוא שייך לכל המרחב של דיני טהרות - המעבר בין דרגות שונות בטומאה. המושג הזה של דרגות, עולה בסוגיות בכמה וכמה מקומות. ההבנה המקובלת היא של מעבר דרגתי, שמשנתה בסוגים שונים של אוכלין. בחולין יש ראשון ושני, בתרומה יש גם שלישי, ובקודש ישנה דרגה

נוספת - רביעי¹, כאשר המשנה בחגיגה כ: מונה את הרביעי כאחד מחומרי הקודש לעומת התרומה. הסיווג הזה, שעולה מסתימת המשניות בפ"ב בטהרות, נתון למחלוקת משני הכיוונים:

כיוון אחד - ר' עקיבא. מפשטות המשנה בסוטה כז: עולה שהוא סובר שיש שלישי מדאורייתא גם בחולין. הוא דורש פסוק בכלי חרס, וכפי שלומד רש"י על אתר:

"שמטמא את השלישי - בתרומה ואפי' בחולין, דקרא סתמא כתיב"

(סוטה כז: רש"י ד"ה שמטמא את השלישי)

כיוון שני - דור אחר. במשנה בסוטה נאמר שעתיד דור אחר לטהר כיכר שלישי. האם הטיהור הזה הוא רק במסגרת המחלוקת עם ר' עקיבא, והוא נוגע רק לשלישי בחולין, או שמא מדובר גם בתרומה? רש"י על המשנה מעיר שזה אפילו בתרומה. זאת משום שדור אחר פורך את הקל וחומר המובא בסוטה כט. כמקורו של רבן יוחנן בן זכאי לענין שלישי בתרומה.

בסיכומו של דבר, יש לפנינו שלוש דעות תנאים:

דעה אחת - ר' עקיבא שמונה שלישי גם בחולין.

דעה שניה - סתם משנתנו - שני בחולין ושלישי בתרומה.

דעה שלישית - דור אחר, שמטהרים שלישי אפילו בתרומה.

לפני שאנחנו מכניסים לתמונה את הדרגה הנוספת של 'רביעי בקודש', עומדות בפנינו שתי משימות:

משימה אחת - להבין מה קורה בעולם של חולין בפני עצמו.

משימה שניה - להבין את יסוד החילוק בין חולין ובין תרומה.

נפתח לצורך המשימה הראשונה, במחלוקת ר' עקיבא וחכמים בנוגע לקיומו של שלישי בחולין, כאשר בבסיסה ניתן להעלות שתי הבנות מרכזיות ביחס לכל העיקרון של מניין בטומאה:

הבנה אחת - המניין מבטא מעין החלשות של הטומאה. לאב הטומאה יש עוצמה, שהולכת ופוחתת ככל שמתרחקים ממנו.

בטומאת אוכלין, לפי ההבנה הזו, ישנן דרגות מסוימות שבהן יש מספיק עוצמה כדי לטמא את כל סוגי האוכלין. בדרגות רחוקות יותר, הטומאה שייכת רק בדבר פגיע - שלישי קיים רק בתרומה ובקודש, ורביעי קיים בקודש בלבד. גם את מחלוקת ר' עקיבא וחכמים ניתן לראות על הרקע הזה. לפי ר' עקיבא, החולין פגיעים יותר,

ומתאפשרת בהם שרשרת ארוכה של העברת טומאה. לפי חכמים, פגיעותם של החולין מגיעה רק עד דרגה של שני. זו ההבנה המקובלת בעיקרון של מניין בטומאה.

1 תחום נוסף בהקשר הזה הוא פרת חטאת. עיין במשנה בחגיגה יח:; בר"ש בטהרות פ"ב סוף מ"ד, וברמב"ם בהלכות פרה אדומה יג:ו.

הבנה שניה - הגמ' בבבא-קמא ב. דנה באבות ובתולדות, תוך כדי השוואת תחומים שונים שבהם מופיע המושג הזה, ובין השאר בתחום הטומאה. הגמ' קובעת שבשבת יש מודל של 'תולדותיהן כיוצא בהן', ובטומאה מדובר במודל של 'תולדותיהן לאו כיוצא בהן'.

הזכרנו כבר את הבעייתיות שבהשוואה הזו. בשבת מדובר בתולדה מושגית, דהיינו הרחבת המושג של האב. בטומאה מדובר בתולדה מעשית בשטח. על כל פנים, זהו המינוח שבו משתמשת הגמ'.

במקומות אחרים מתעוררת שאלת ההיקף של המינוח הזה - האם קיים, למשל בשבת, מושג של תולדה לתולדה? בגמ' לא מוצאים דבר כזה. אמנם, הר"ח סבור שזומר זו תולדה של נוטע, ונוטע זו תולדה של זורע:

"שמעינ מינה... דיש תולדה לתולדה"

(הר"ח בשבת עג:)

דברי הר"ח מהווים חידוש מרחיק לכת, וניתן להגיע בדרך הזו לשרשראות ארוכות מאד, יעויין בתוצאות חיים סימן ו' אותיות ט'-י', שדן במושג הזה.

אבל הפשטות היא שאין מושג כזה של תולדה לתולדה², ומערכת של אבות ותולדות כוללת שתי דרגות בלבד - אבות ותולדות. אם נעמיס את ההנחה הזו על הגמ' בבבא-קמא, נגיע למסקנה שגם בטומאה יש ברמה העקרונית שתי דרגות בלבד - אב הטומאה וראשון לטומאה.

כאן צריך להדגיש נקודה נוספת. הגמ' בבבא-קמא ב: אומרת ביחס לטומאה שתולדותיהן לאו כיוצא בהן. אבל זה נוגע רק לנקודה שאותה מפרטת הגמ' - יכולת האב והתולדה לטמא פרטים מסויימים. אב מטמא גם אדם וכלים, ובזה שונה התולדה שהיא מטמאת אוכלין ומשקין בלבד. למעט ההבדל הזה, יש מכה משותפת מהותי בין האב והתולדה, גם במסגרת של טומאה - לשניהם יש את עצם היכולת לטמא.

ממילא, ראשון לטומאה יוצר גם שני לטומאה, מאחר ובנקודה של עצם היכולת להעביר טומאה חייבת להיות זהות בין האב והתולדה, וכפי שלאב יש יכולת העברת טומאה, גם לראשון מוכרחה להיות יכולת כזו. אבל אחרי שמגיעים לשני לטומאה, מכה אותו הכרח, העסק נעצר. וכאן יש להדגיש את טיב העצירה הזו - אין שלישי לטומאה משום שלא קיים בכלל מושג של תולדה לתולדה³. הראשון לטומאה הוא הדרגה היחידה האפשרית במושגים של אבות ותולדות, ומכה

2 הרב גיגי מדייק מדברי רש"י בביצה לד. ד"ה כולן חייבין, שלפיו אין תולדה לתולדה בשבת. עייין בספרו - 'הלכות שבת - חזרה וסיכום', בהוצאת ישיבת הר-עציון, עמוד 5.

3 גם אם דוחים את הר"ח, ומניחים שאין מושג של 'תולדה לתולדה' בשבת, קשה להקיש מכך לענין טומאה. בשבת, כפי שהזכרנו, התולדה מהוה הרחבה של מושג האב, על בסיס דמיון מסוים שקיים ביניהם. ניתן בהחלט להבין שבדור התולדות הבא, שדומה רק לתולדה ולא לאב עצמו, דרושה הרחבה גדולה מדי של מושג האב, והרחבה כזו נפסלת. אבל בטומאה התולדה מהוה רצף כרונולוגי של תהליכי העברת הטומאה, ופה לא שייך המיעוט של 'תולדה

דמיונו לאב יש לו יכולת העברת טומאה לדרגה נוספת. השני לטומאה כבר אינו מוגדר כתולדה, וגם לא כתולדה לתולדה. כל קיומו נובע משימור היכולת של הראשון לטומאה להעביר אותה הלאה. יש בו טומאה אך הוא אינו יכול להעבירה.

כאן ישנו ניגוד להבנה הראשונה. ההבנה הראשונה תטען, שהטומאה הלכה ונחלשה בהדרגתיות קבועה, עד שהיא נעצרה בשני לטומאה. לפי ההבנה השנייה, אין מושג של טומאה מעבר לשני משום שיש רק אב ותולדה, כאשר אפילו השני לטומאה הוא פועל יוצא של הגדרת מושג התולדה.

לאור ההבנה הזו, ניתן לבחון מחדש את דעת ר' עקיבא. האם כעיקרון גם הוא מאמץ את ההבנה השנייה, אלא שהוא מוסיף שלישי לטומאה על סמך הפסוק, אם כי גם לדעתו המניין נעצר בשלישי לטומאה מתוקף היותו סוף הסדרה ולא בגין החלשות הטומאה. או שמא נאמר שר' עקיבא חולק על כל העיקרון של ההבנה השנייה, והתפישה של תולדה כחלות שם יחידאית אינה נכונה לדעתו. הוא מאמץ את ההבנה הראשונה שלא רואה הבדל מהותי בין ראשון, שני, שלישי וכו'. הכל כלול באותו מקור שעוצמתו נחלשת עד לשלישי בחולין. כל זה אמור במסגרת דעת רש"י בסוטה, שהבין שר' עקיבא מרבה שלישי אפילו בחולין. בירושלמי בסוטה פ"ה ה"ב, זו מחלוקת אמוראים.

בשורה התחתונה, יש לפנינו שלוש אפשרויות לביאור מחלוקתם של ר' עקיבא וחכמים בנוגע למניין בטומאה:

אפשרות אחת - שניהם מבינים מניין בטומאה על פי סברת המעגלים הנחלשים. נקודת המחלוקת היא סביב רמת ההחלשות. מוקד המחלוקת יכול להיות בשאלת ה'מהירות' שבה נחלשת הטומאה, או בשאלת הפגיעות של החולין. מכל מקום, לחכמים מגיעים לשני, ולר' עקיבא מגיעים לשלישי.

אפשרות שניה - שניהם מבינים מניין בטומאה על פי ההבנה שמציעה שתי דרגות בלבד - אבות ותולדות. חכמים מאמצים את הבסיס הזה כפשוטו, ור' עקיבא מוסיף עוד נדבך לסדרה, על סמך גזירת הכתוב שהוא דרש.

אפשרות שלישית - מחלוקת ר' עקיבא וחכמים נעוצה בהבנת העיקרון של מניין בטומאה. חכמים הבינו כהבנה השנייה, של אבות ותולדות, ולכן הם שוללים את המושג של שלישי. ר' עקיבא הבין כהבנה הראשונה, של מעגלים, ולכן אין אצלו הגבלה עקרונית על אורך השרשרת, ואין צורך במאמץ סברתי מיוחד כדי לרבות שלישי בחולין, במידה ונמצא לכך מקור.

עד כה, התייחסנו אך ורק למעמד של חולין. במידה ונקבל את ההבנה השנייה, ושני לא עושה שלישי בחולין משום שככלל רק תולדות מטמאות, ושני אינו מוגדר כתולדה, אז מעמד התרומה יהיה בעייתני. במידה ומדובר בירידה הדרגתית בעוצמת הטומאה, ניתן לומר פשוט שהתרומה יותר פגיעה מן החולין, עד כדי כך שגם השני מטמא אותה. באופן דומה, הקודש מגיע לדרגה של רביעי. אבל אם ככלל אין לפנינו גורם שיכול להעביר טומאה, משום ששני אינו תולדה, מדוע בתרומה השני מצליח להעביר טומאה? הרי הוא בכלל לא 'בר-הכי' לטמא!

דתולדה' שמבוסס על חוסר דמיון לאב - פה התולדה לא אמורה להידמות לאב בהגדרתה!

כדי לשמר את ההבנה של אבות ותולדות גם ביחס לתרומה, יש לראות את דרגות הטומאה בתרומה בפרספקטיבה שונה לחלוטין.

הגמ' בסוטה כט. לומדת שלישי לתרומה מקל וחומר (מובן שלפי ר' עקיבא אין צורך בכך - יש לו פסוק מפורש). הקל וחומר הוא מטבול יום, ויש להבין את פשר הילפותא.

כל התופעה של טבול-יום מוזרה מעט. מצד אחד הוא טָבֵל, והטבילה מטהרת אותו. מצד שני הוא איננו טהור לגמרי, והוא אסור בתרומה ובקודשים. המשנה בנגעים פי"ד מ"ג מפרטת את מעמדו המדויק, והגמ' ביבמות עד: לומדת את הפרטים הללו מפסוקים.

איך להגדיר את המעמד של טבול-יום? הגמ' מיישמת בכמה מקומות ביחס לטבול-יום את הפסוק הבא:

"... טמא יהיה עוד טְמֵאָתוּ בו"

(במדבר י"ט יג)

כאשר "טמא יהיה" מרבה טבול-יום, ו"עוד טְמֵאָתוּ בו" מרבה מחוסר כפורים (כך למשל בגמ' בנזיר מה. ביחס לביאת מקדש). לאור זה, ניתן להגדיר את מעמדו של טבול-יום באופן הבא - כגברא הוא טמא, אבל בגופו כחפצא אין מציאות של טומאה. הגדרה זו מבוססת על כך שההלכה מתייחסת לאדם בראייה כפולה:

מבט אחד - רואה את האדם כאישיות הלכתית, ככתובת משפטית, כגברא.

מבט שני - רואה את האדם כגוף, כחפצא.

ברוב התחומים ההלכתיים ההתייחסות היא כפולה, וגם בתחום של טומאה וטהרה, אנחנו אומרים שהאדם נטמא בצורה כפולה, דהיינו גם כגברא וגם כחפצא. זה מה שקורה בנדה, בזב, בטמא מת וכו'. הטיעון הוא שהטבילה מטהרת את האדם רק באופן חלקי, רק את פן החפצא שבאדם. כלומר - גופו נטהר, אבל כגברא הוא נשאר אדם טמא עד שיעריב שמשו. אשר על כן, טבול יום מוגדר כטמא בגברא, שבגופו כחפצא אין מציאות של טומאה.

המשמעות של ההגדרה הזו היא שביחס לכל מה שקשור להגדרת האדם בגברא, 'טבול-יום' הוא אדם טמא. דהיינו - פסול עבודה, חיובי ביאת מקדש, אכילת תרומה וקודשים. אבל ביחס לרמת טומאתו, אנחנו במבוכה, וכאן עולות בעיקר שתי שאלות:

שאלה אחת - באיזו מידה טבול-יום סוהב אתו את הטומאה הקודמת שלו. האם טבול-יום דזב הוא כזב וכיו"ב.

שאלה שניה - איזה מעמד הוא מקבל מביחינת דרגת הטומאה שלו - האם הוא מוגדר כאב הטומאה, כראשון או כשני?

מה שמעניין אותנו בהקשר של הקל וחומר עצמו, זו בעיקר השאלה השניה. והתשובה היא לכאורה שאין לו שום מעמד, ולא מקנים לו שום דרגה מוגדרת של טומאה. זאת משום שמעמד של דרגת טומאה

מסויימת, משמעותי אך ורק במקום שבו ישנה טומאה. ל'טמא' בלי טומאה גם אין שום דרגה של טומאה. הוא אמנם שייך לקטגוריית הטמאים, אבל דרגת הטומאה איננה מוסבת על הגברא כי אם על חפצא של טומאה, ולכן לא ניתן להדביק לטבול-יום שום דרגה מוגדרת.

איך ננהג איתו למעשה? אנחנו נותנים לו את המינימום. בדרך כלל המינימום הוא שני. אבל לאמיתו של דבר, טבול-יום איננו 'שני לטומאה'. במשנה בפרה נאמר :

**"כל הפוסל את התרומה מטמא את המשקין להיות תחילה... חוץ
מטבול יום..."**

(פרה פ"ח מ"ז)

המצב של תחילה במשקין, מגיע בעקבות גזירה דרבנן משום משקין דזב. כל מה שנוגע במשקין, מביא אותם לרמה של ראשון לטומאה, ואפילו אם הנוגע הוא שני. אבל טבול-יום אינו שייך בדין הזה. מעמדו נחות לא רק ביחס לאב הטומאה ולראשון, אלא גם ביחס לשני. כל הדרגות האלו בטומאה, רלבנטיות רק לפני הטבילה.

איך בכל זאת הוא מעביר טומאה לתרומה ולקודשים? פה יש מחלוקת תנאים, ואנחנו נתמקד בדעה שנפסקה להלכה. הגמ' במעילה ח.ח: מביאה מחלוקת תנאים משולשת ביחס לטבול יום. לפי אבא שאול, טבול-יום הוא תחילה לקודש. לפי ר' מאיר טבול יום פוסל את התרומה ומטמא את הקודש. לפי חכמים, טבול יום תמיד פוסל - אין הבדל לגביו בין אוכלין ומשקין או בין תרומה לקודש. הוא תמיד יוצר דוקא את הדרגה האחרונה שקיימת בהם, דרגה של פסול.

רבה מבאר את שלושת הדעות הללו. לפי אבא שאול, מעלה עשו בקודשים. לפי ר' מאיר, הגדירו את המגע של טבול יום כמגע של שני. מה קורה לדעת חכמים? פה מבאר רבא :

"... כיון דטבל קלש טומאה. פסול משוי, טמא לא משוי"

(מעילה ח:)

מהי המשמעות של הדרגה הזו? איך זה שאחרי שהוא טבל אין בו כח לטמא, ונותר בו רק כח לפסול? הכוונה אינה רק לכך שדרגת טומאתו ירודה כשלעצמה, ואפילו פחותה משני לטומאה. לו זה היה כך, היה מקום לסווגה על פי החילוקים הרגילים בין תרומה לקודשים. הכוונה היא שהטבילה סילקה או הקלישה את הטומאה עצמה, ולא נותר פה גורם מטמא רגיל. טבול-יום בכל זאת פוסל את התרומה והקודשים, אבל זה מכח מעמדו כגברא טמא, ולא מכח טומאתו. ומכיון שאין לו טומאה, אין לו יכולת לטמא אלא רק לפסול⁴.

כעת נוכל לחזור לקל וחומר שלומדת הגמ' בסוטה כט. מטבול יום לענין שלישי בתרומה :

"... ומה טבול יום שמותר בחולין פוסל בתרומה, ככר שני שפסול בחולין - אינו דין שיעשה שלישי בתרומה?"

(סוטה כט.)

הצד הקל הוא טבול יום, שמותר בחולין ובכל זאת פוסל בתרומה. את דינו של טבול יום לפסול בתרומה, צריך לראות על רקע הגמ' בפסחים טז., שעוסקת בטומאת משקין.

בגמ' מופיעה מחלוקת לגבי רמת החומרה של טומאת משקין - דאורייתא או דרבנן. לדעת ר' מאיר יש פה פיצול. טומאת עצמן במשקין היא מדאורייתא, אבל היכולת לטמא אחרים היא רק מדרבנן. הגמ' מקשה על הדעה הזו מהמסגרת של קודשים. שם חייבים להניח, שאם יש למשקין טומאת עצמן הם גם מסוגלים להעביר אותה הלאה, משום שבקודש נאמר 'והבשר אשר יגע בכל טמא לא יאכל'.

4 נקודה נוספת שבה מתבטא המעמד המיוחד של טבול יום מופיעה בתוס' בפסחים יד: . לדעת הר"י שלישי בתרומה עושה רביעי בקודש, ואף על פי כן שלישי שנוצר בתרומה ממגע טבול יום איננו עושה רביעי בקודש.

בקושיית הגמ' גלומה ההנחה שיש חילוק בסיסי בין דרכי ההיטמאות של חולין, לבין דרכי ההיטמאות של קודשים. בחולין צריך להעביר טומאה, ובמסגרת הזו ישנם גורמים שמסוגלים להעביר טומאה, וישנם גורמים שלא. בהחלט יתכן פיצול שתוצאתו תהיה היכולת לקבל טומאה, וחוסר היכולת להעביר אותה הלאה. אבל בקודש אין בכלל צורך בהעברת טומאה.

לא נאמר בקודש שהגורם המטמא 'יטמא' אותו. כל מה שנאמר זה איסור אכילה וחיוב שריפה ביחס לבשר אשר נגע בכל טמא. אפילו אם למשקין אין שום כושר של העברת טומאה, במידה ויש להם טומאת עצמן, וחלות שם של טמא, הם כלולים בפסוק של 'והבשר אשר יגע בכל טמא', וגם הם מגלגלים הלאה את דרגות הטומאה בקודש.

הגמ' אמנם נשאת בקושיה ביחס למשקין ולמעמדם המפוצל, אבל ההנחה הבסיסית של הגמ' שבקודש אין צורך בהעברת טומאה, ודי במגע לכשעצמו, נשאת על כנה. בקודש חושבים בערוץ אחר - הפסול של טמא מופיע בקודש כחלק משלישיה של 'פיגול נותר וטמא', וניתן להבין שכמו פיגול נותר גם ה'טמא' שברשימה הזו הוא פסול יחודי בקודשים, ולא ה'טמא' הרגיל שקיים בכל התורה כולה. בקודש, הפסול של טמא אינו מעוגן בהכרח בהעברת טומאה, ומספיקה פה הנגיעה בדבר טמא.

ר' מאיר לא ראה בטבול-יום מעמד מיוחד, והוא הגדיר אותו כשני. ממילא, הוא הגיע למסקנה שטבול-יום פוסל בתרומה ומטמא בקודש. הוא פשוט יוצר רמה של שלישי. אבל לדעת חכמים, טבול-יום אינו מעביר טומאה כלל. הוא פוסל בתרומה ובקודש משום ששם אין צורך בהעברת טומאה, ועצם המגע - פוסל. אלא שזה רק פוסל, ולא משנה את דרגת הטומאה, ואין הבדל בין אוכלין למשקין ובין תרומה לקודש.

וזו המשמעות של הקל וחומר בסוטה כט. - טבול יום שמותר בחולין פוסל בתרומה. רש"י מסביר שמותר בחולין פירושו מותר בחולין ובמעשר, שהרי להיתר בחולין לכשעצמם אין שום משמעות - גם טמא מותר בחולין. אבל ניתן להבין ש'מותר בחולין' פירושו שהוא מופקע מכל מושגי העברת הטומאה ששייכים בחולין,

ואף על פי כן הוא פוסל בתרומה. זאת מכיוון שכדי לפסול בתרומה אין צורך באותן דרכי העברת הטומאה של חולין - מספיק המגע עצמו.

ומכאן ממשיכה הגמ' לצד החומר של הקל וחומר - כיכר שני שפסול בחולין ובשל כך ודאי שהוא קרוי טמא, אינו דין שנכלל בפסוק של 'והבשר אשר יגע בכל טמא', כלומר - אינו דין שיעשה שלישי בתרומה? גם אם שני אינו מסוגל להעביר טומאה, מטבול יום ניתן ללמוד שמספיקה חלות שם של טמא, ואם היא קיימת בטבול יום שמותר בחולין, קל וחומר שהיא קיימת בכיכר שני של חולין.

דור אחר שוללים את הקל וחומר, כאשר מבחינה אפריורית ניתן לפרוך אותו משני כיוונים:

כיוון אחד - טבול יום חומר יותר ממה שחשבנו.

כיוון שני - כיכר שני חומר פחות ממה שחשבנו.

לשון הגמ' בפירכת הקל וחומר היא:

"... מה לטבול יום שכן אב הטומאה..."

(סוטה כט.)

בכיוון הראשון אנחנו טוענים שאף על פי שדרגת הטומאה של טבול יום נחותה, משום שהטומאה עצמה הסתלקה, מעמדו כטמא בגברא יונק מאב הטומאה. בנקודה הזו יש לטבול יום עדיפות על פני ככר שני. ככר שני אמנם הפך לטמא, אבל זו כבר איננה טומאה שיונקת מהאב.

בכיוון השני, אנחנו ממעטים את מעמדו של ככר שני. נחזור לשם כך לגמ' בפסחים טז. - רב שישא בריה דרב אידי מוכיח שכנראה גם בקודש דרושה העברה, ועצם המגע של בשר בטומאה איננו מספיק. הראיה שלו היא מ'רביעי בקודש'. רביעי בקודש הוא טמא, אבל מה שנוגע בו - חמישי לקודש - איננו נטמא. מכאן מוכיח רב שישא בריה דרב אידי, שעצם המגע בטמא איננו מספיק אפילו אם מדובר בתחום של קודש. על זה משיב רב אשי שרביעי בקודש בכלל לא מוגדר כ'טמא', ולכן מה שנוגע בו איננו כלול בפסוק של 'והבשר אשר יגע בכל טמא'.

במושגים הללו יש לבחון גם שני בחולין:

במינוח של המשניות, הדרגות שמעבירות טומאה נקראות 'טמא', אבל התחנה הסופית איננה קרויה 'טמא' כי אם 'פסול'. בקודש למשל, הראשון, השני והשלישי קרויים טמאים, והרביעי קרוי פסול. בתרומה - הראשון והשני הם טמאים, והשלישי מוגדר כפסול. מה קורה בחולין? במשנה בטהרות נאמר:

"הראשון שבחולין טמא ומטמא. השני פסול⁵ ולא מטמא..."

(טהרות פ"ב מ"ג)

ההגדרה של שני בחולין כ'פסול', מעוררת תהייה. בקודשים מובן המינוח של פסול, כמו שפיגול ונותר הם פסולים. אבל מה משמעות המונח הזה בחולין? יתכן שניתן לתמוך מפה בהבנה שהעלנו בנוגע למניין בטומאה, לפחות במידה ומיישמים אותה בשיטת דור אחר - בטומאה יש כעיקרון אך ורק אב ותולדה. מה שמעבר, כבר לא מוגדר כטמא אלא רק כפסול. יתכן שזה מה שעומד מאחורי הפירכא של הקל וחומר בגמ' בסוטה כט. - לא מצד עוצמתו של טבול-יום ביחס למעמד של כיכר שני, אלא מצד חולשתו של שני בחולין שאיננו 'טמא' אלא רק 'פסול'. בלשון הגמ' זה בא לידי ביטוי בכך שטבול יום עדיין יונק מאב הטומאה, ולכן הוא מוגדר כ'טמא', וזאת בניגוד לכיכר שני בחולין שאינו יונק מאב הטומאה, ומעמדו קלוש - מעמד של 'פסול' גרידא.

5 בגירסת המשנה שלפנינו מופיע שהשני פּוּסָל, ולא פּוּסוּל. בגירסת הרמב"ם מופיע פּוּסוּל, והוא מדגיש בפיה"מ את הדיוק באבחנה שבין פּוּסוּל ופּוּסָל. הר"ש מאמץ את הגירסה שלפנינו, ונאלץ מתוך כך לבאר שהמשנה דנה בתרחיש שבו החולין פוסלים תרומה. מכל מקום, לפי גירסת הר"ש אין מקום לדיוק המוצע.

דור אחר, שחולקים על רבן יוחנן בן זכאי וסוברים ששני לא עושה שלישי בתרומה, יכולים להעלות אחד משני טיעונים:

טיעון אחד - דור אחר שוללים את החידוש של הגמ' בפסחים טז. לדעתם, דרכי העברת הטומאה זהות בחולין ובתרומה, וכפי ששני אינו עושה שלישי בחולין משום שהוא לא מעביר טומאה, כך גם בתרומה אין יכולת ליצור שלישי.

טיעון שני - דור אחר סבורים, שמעמד של טומאה יש רק לאב ולתולדה. השני מוגדר בסך הכל כ'פסול'. ממילא, אפילו אם הם מקבלים את גזירת הכתוב של 'והבשר אשר יגע בכל טמא', ואפילו אם הם מיישמים אותה גם בתרומה, שני מופקע מכל זה בדומה לרביעי בקודש שנקרא 'פסול' ולא נקרא 'טמא'.

דור אחר מיעטו שלישי בתרומה. מה קורה לשיטתם בקודש? יתכן שהם מחלקים בנקודה הזו בין קודש לתרומה. תרומה דומה לחולין מבחינת דרכי העברת הטומאה. משום כך, אפילו אם נגדיר את השני כטמא, לא יהיה בו כח להעביר טומאה לשלישי. אבל בקודש, מוסכם עליהם הערוץ המיוחד של העברת טומאה על ידי מגע בלבד, ערוץ ששייך מכה גזירת הכתוב של 'והבשר אשר יגע בכל טמא', גם בשני לטומאה. ממילא, שם יש התקדמות לדרגה של שלישי, ואולי אפילו לדרגה של רביעי.

יתכן שדור אחר יאמצו את הדעה שרביעי בקודש הוא רק מדרבנן, כאשר זו נקודה שנתונה במחלוקת הראשונים⁶.

רבן יוחנן בן זכאי, שסבור ששני עושה שלישי בתרומה, צריך לנגח את שני הטיעונים של דור אחר. הוא צריך, מצד אחד, להגדיר את המעמד של שני בחולין כ'טמא' ממש, משום שגם לערוץ של 'הבשר אשר יגע בכל טמא' דרוש כהגדרת הפסוק מגע בטמא ממש. כמו כן, הוא צריך לשלול את הזהות שטענו דור אחר בדרכי העברת הטומאה בין חולין ותרומה, משום שכדי להגיע לשלישי בתרומה הוא חייב לנצל את הערוץ של 'והבשר אשר יגע בכל טמא' - ערוץ שלא קיים בחולין.

כמובן שאם לא חושבים במונחים של מניין הטומאה בקטגוריות של אב ותולדה, אלא במונחים של ירידת טומאה הדרגתית, המחלוקת בין רבן יוחנן בן זכאי ודור אחר מקבלת צורה פשוטה יותר. הם פשוט נחלקו ברמת הפגיעות של התרומה, ובמידת היכולת להוסיף אצלה עוד מעגל לשרשרת הטומאה. כל זה גם בלי לחדש ערוץ מיוחד של העברת טומאה על ידי עצם המגע בלבד.

ההבנות הללו משפיעות על דינים שונים, ונציג דוגמה אחת. בגמ' בפסחים יד. מובאת מחלוקת משולשת בנוגע להיקף הכלל ש'אין אוכל מטמא אוכל':

דעה אחת - הכלל הזה נכון רק בחולין.

דעה שניה - הכלל הזה נכון גם בחולין וגם בתרומה.

דעה שלישית - הכלל הזה נכון בכל המסגרות - חולין, תרומה וקודשים.

יתכן ששורש המחלוקת נעוץ בשתי ההבנות שהעלנו בעיקרון של העברת הטומאה. כל עוד אנחנו עוסקים בהעברה רגילה, אין אוכל מטמא אוכל. ברגע שאנחנו גולשים לערוץ של 'הבשר אשר יגע בכל

טמא', אוכל מטמא אוכל. המחלוקת היא בשאלה של גבולות, כאשר כל דעה מגבילה את החידוש של 'והבשר אשר יגע בכל טמא', לתחום שונה.

שאלה דומה מתעוררת גם ביחס למשקין. יתכן שבערוץ הזה של 'והבשר אשר יגע בכל טמא', יש הבדל בין אוכלין לבין משקין - אם נאמר שבמשקין הטומאה מכונסת וסגורה באופן הרמטי בתוך המשקה, נוכל לומר שמשקין מופקעים מהערוץ הזה. יתכן שזה ישפיע גם על רמות שונות של מגע שנדרשות, על דיני צירוף וכדו'.